

տութիւն մէջ քայլ առ քայլ հետեւիլ իր խոտորումներուն, և ջանալ զինք ուղիղ շաւիղի վրայ պահել:

Հ. Ա. Ղ. ի կարգ մը բացատրութեանց համար շնորհակալ եմ: Բայց փափաքելի է որ բանալէճի իր ծանօթ մեթոտներով ի դուր չհրէճէ իր գուրգուրալի անունը, որով եւ խնայէ այն յարգանքի զգացումներուն որ գեղեցկօրէն հիւսուած են իր անուան շուրջ բարձր համարումի անթաւամ պսակ մը կազմելով:

Բայց մանաւանդ տառերէն ու բառերէն վեր կայ ընթերցողներուն գէշ դատարակութիւն մը չտալու ազնիւ և իմաստուն մտահոգութիւնը, ընթերցողներուն որ յաճախ կոյր վստահութիւն մը ունին գրչի մարդուն հանդէպ: Այդ միամիտ վրստահութիւնը չարաչար գործածելու չէ, և զայն տաժողը գայթակղեցնելու չէ: Պէտք

է որ հայ մարդը և հայ ժողովուրդը իմաստուն և խոհական խօսքի ու վարքի օրինակներ տեսնէ իր համարումի կուռքերէն, և ոչ թէ ամբոխավարական ճաշակ մը առնէ անոնցմէ: Հայր Արսէնի յոգեւածը զժրախտաբար այդ ամբոխավարական ճաշակն է որ կուտայ, և ընթերցողը արամողիւր կ'ընէ իր դատողութիւնը գոցելով բառերու ճարտարութեամբն ու աչքին փըշուած փոշիովը բաւականանալ, և ամբոխավարներուն զիւրաւ արամողիւր սրտ մը դառնալ:

Լեզուական սխալներէ առաջ ահա տակէ է որ պէտք է խուսափինք, գէթ ի սէր մեր բացառիկօրէն տառապած ժողովրդին: Բառերուն ուղղագրումէն ու իմաստէն առաջ իմաստութեան է որ պէտք ունինք:

Խ. Պ. ԲԱՐՏԱՇ

Վ. Ե. Զ.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԻՆ ՎԱՆՔՆԵՐ ՆԻ ԵՒ ԵՆՎԵՑԻՆԵՐ ՍՈՒՐԻՆ ԵՐԼԵՐՈՒ ՄԷՋ. Ուսումնասիրութիւններ, աշխատանքներ, Մկրտիչ Յակոբյանի Աղաւնուհի. 1931. Տպարան Սրբոյ Յակոբեանց, Երուսաղէմ. 8° էջ 480:

Երուսաղէմի Սրբոյ Յակոբեանց տպարանէն վերջերս ի լոյս ընծայուած երկերուն մէջ ապահովաբար ամէնէն ուշագրաւներէն և շահեկաններէն մին է այն՝ զոր Դեր. Աղաւնուհի եպիսկոպոս նուիրած է Սուրբ Երկրին մէջ գոյութիւն ունեցած հին հայ վանքերու և եկեղեցիներու ուսումնասիրութեան:

Պաղեստինագրութիւնը, որ Ս. Գրոց քննաբանութեան և ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան հնոխօսական բաժնին ամէնէն կարեւոր ճիւղերէն մին է, ընդհանուր առմամբ կոյս գետին մըն է տակաւին. վասնզի, Խաչակրաց շրջանէն յետոյ, ԺԴ. դարու սկիզբէն մինչև վերջին մեծ պատերազմը Ս. Երկրին իսլամաւթութեանց լուծին տակ լինելու հետեանքով՝ իրապէս անկարելի էր որ ռեէ գիտական ձեռնարկ՝ հնախօսական պեղումներու միջո-

ցաւ — զոր օրինակ՝ կատարելու համար կարգ մը հետազոտութիւններ, որոնցմով արուեստի յիշատակարաններուն վկայութիւնը պիտի դար ամբողջացնել, լուսաբանել և սրբագրել զբաւոր պատմութեան տեղեկութիւնները:

Այնպէս որ մինչ բոլոր միւս պատմական գիտութիւնները, շուրջ դարէ մը ի վեր, հնախօսական ուսմանց յաճախալ յառաջացման հետեանքով, զարգացումի մին քան զմիւսը չբեղ չըջաններ բոլորեցին, շատ աւելի սրու և կատարաւ ծանօթութեանց առջև դնելով մարդկային միտքը, պաղեստինաբանութիւնը մնաց միայն գրաւորական տեղեկութեանց և տւանդութեանց իր նախնական հին պարունակին մէջ, զուրկ՝ գրիչի և բրիչի ազատ ուսումնասիրութեանց բերած թանկագին աջակցութենէն:

Թէ ա՛յս տեսակէտով ևս Բրիտանական Հոգատարութիւնը Պաղեստինի վրայ՝ ինչ մեծ բարիք մը պիտի ըլլար ընդհանրապէս Ս. Երկրի և մասնաւորապէս քրիստոնէութեան պատմական գիտութեանց համար, փորձն ինքնին ցոյց տուաւ ահա, վասնզի վերջին տասնամեակի կարճ միջոցին արդէն հսկայական յառաջգիւժումներ են կա-

տարուհեցան այդ մարդին մէջ: Երուսաղէմի մէջ եւ չուրջը, Գալիլիոյ մէջ, Հրէաստանի անապատին զանազան կէտերուն վրայ եւ այլուր, ամէն կողմ, տեղի ունեցան պիւղուններ, որոնք ապագայ հետախուզութեանց սկիզբն են տակաւին: Դոմինիկեան եւ Յորանշիսկեան Միաբանութեանց եւ մասնաւորաց ջանքերով մարմին առած է արդէն բազմահատոր հսկայական գրականութիւն մը, որ կ'ընդգրկէ Աստուածաշունչի գիտութեան, Պաղեստինի աշխարհագրութեան եւ հնախօսութեան, երբայաբանութեան, Խորայէլի պատմութեան, Հին եւ Նոր Կտակարաններու ըմբռնումը գիւրացնող ազգարանական, ժողովրդագրական եւ կրօնապատմական, եայն, խոզարկութեանց բոլոր մանրամասնութիւնները:

Այս մեծ եւ ընդհանուր շարժումին անտարակոյս պիտի չկրնար անհաղորդ մնալ հայութիւնը, որ սկիզբէն ի վեր իր հաւատքին եւ ջերմեռանդութեան համեմատական չափով զիրք ու դեր էր ունեցած Սուրբ Երկրին եւ մասնաւորապէս Սուրբ Քաղաքին մէջ: Մեր Մտտենագրութեան եւ ընդհանուր եկեղեցական գրականութեան մէջ կային անշուշտ այս իրականութեան ակնարկող եւ վկայող բազում ծանօթութիւններ. բայց զանոնք ամէնքը ի մի հաւաքելու, դասաւորելու, մէկով միւսը լուսարանելու, նոր տեղեկութիւններ մտկաբերելու, ընդհանուր եզրակացութիւններ ձգելու գործը կը մնար տակաւին կատարելի:

Անոնք որ — օտար կամ ազգային — հանգամանօրէն տեղեկ եւ մեր ազգին քաղաքական, եկեղեցական եւ մշակութային պատմութեան, տխուր հարկին տակ պիտի գգան ինքզինքնին խոստովանելու անպատճառ թէ, ժամանակաց երկար ընթացքին մէջ, ամէն ուղղութեան եւ ամէն մարդի մէջ մենք նուազում եւ կորուստներ ունեցած ենք շարունակ: Եւ ինչ որ ենք կամ ունինք տակաւին՝ զմեզ ազգի կամ ժողովուրդի հանգամանքով արժեքնող արդիւնքն է հրաշքի մը միայն կամ այն հրաշալի կամքին՝ որ մեր ցեղային ոգին բացատրութիւնն է նոյն իսկ:

Տեսութեան այդ անկիւնէն պէտք է նայիլ Պաղեստինի մէջ մեր ունեցած դիրքին վրայ ալ, կարենալու համար ըմբռնել

զայն: Ազգային զգացումին կամ ազգայնական ոգեւորութեան ոսպնապակին որչափ ալ խռոքոքն է երբեմն անցեալը մեր աչքին, հարկ է անհրաժեշտօրէն ընդունիլ թէ պատմական անժխտելի հիմքի մը կորիզը կայ աւանդութեանց միզամածին մէջ: — Այսպէս, անկարելի է որ Բրիտանէութիւնը ժամանակագրականօրէն ամէնէն տաջ պետականացնող ազգ մը սկիզբէն իսկ որոշ զիրք մը ունեցած չլլայ Բրիտանէութեան ոստանին մէջ. առանց ատոր՝ անկարելի պիտի ըլլար Դ. դարուն արդէն իր լրման հասած հայկական ուխտաւորութեան հոսանքը, որուն հետեւանքը կ'ըլլայ Ս. Երկրի գրեթէ բոլոր կողմերուն վրայ կազմաւորումը հայկական վանականութեան մը, որ նախ անխտրօրէն համազգային նկարագիր մ'ունէր, եւ հետզհետէ, կարճ ժամանակի մէջ, ազգային ինքնուրոյնութեան իր կազապարին մէջ թափուեցաւ, Ե. դարուն վերջերը Քաղկեդոնական պայքարէն խտրապէս ցնցուելու աստիճան: — Առանց ատոր պիտի չկրնանայինք հասկնալ նոյնպէս թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս հայ նախարարական տուներէն շատեր իրենց անունով եւ նիւթական հողացողութեամբ Երուսաղէմի մէջ կը պահէին վանքեր՝ որոնց մէկ քանիւն պատմականութիւնը եւ վաղնջականութիւնը մասամբ հաստատուած էին արդէն նախապատերազմեան պատահական եւ մասնական պեղումներու շնորհիւ, եւ որոնց վերաբերմամբ՝ այս ուղղութեամբ շատ աւելի ընդարձակ եւ գոյացական յայտնութիւններ կը պարզէ Աղաւնունի Սրբազան:

Իրեն շնորհիւ է ընդհանուր առմամբ որ այսուհետեւ պիտի խորհինք թէ անհարազատ գրութեանքներ կամ ամբողջական ձեռնամխութիւններ չեն ո՛չ այն յիշատակարանը, զոր է. դարու մեր մատենագիրներէն Մովսէս Կողանկայտուացի կը հիւսէ իր պատմութեան գրքին մէջ, եւ ուր Դ. դարու հայ ուխտաւոր մը ականատեսի պատմութիւններ կուտայ Երուսաղէմի եւ շըրջակայից սրբավայրերուն մասին, եւ ո՛չ ալ Գաղատիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէկ ձեռագրին մէջ գտնուած եւ 1896 ին Չ. Ա. լիշանէ հրատարակուած եւ Փրանսերէնի թարգմանուած Վլասն վանօրէից որ ի Ս. Քաղաքն Երուսաղէմ վերնագրով ցուցակը:

որուն հեղինակն է եղած հայ նախարարական Տունն (ըստ Սէն-Մարգէնի՝ Մամիկոնեան, իսկ ըստ Հ. Ակինեանի՝ Ռոր-թոռեանի) իշխան մը՝ Վահան անուն, որ Հերակլ կայսեր զօրավարներէն էր, և 636ին Դամասկոսի մօտ վատ դաւազորութեան մը զոհ երթալով կորուստի մօտներ էր իր բանակը, և այլ ևս չհամարձակելով իւր զանդիս վերադառնալ, քաշուեր էր Մինա Հերան մէկ վանքը, և Անաստաս վարդապետ անուն տակ վանական կեանքն ընդ-գրկելով եկեղեցական գրականութեան էր նուիրուելը:

Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն իսկ ստացուած և յետոյ մինչև Միջին Դարու կէսերը մեծ զոհողութեամբ և ահագին դժուարութիւններով պահպանուած իրաւունքներու և սեպհականութեանց իրական և օրինական նախընթաց մը ունենալուս համար է անշուշտ որ, զաւանական վէճերու երեսէ զանոնք պահ մը կորսնցնելն էս ետքը, Արարներու տիրապետութեան ատեն կրցինք ապա՝ գէթ կարեւոր չափով մը՝ վերստին տիրանալ անոնց, և յետոյ, խաչակրաց շրջանին, և եզրպտական և թուրք նուաճումներէն վերջ, յաջորդաբար վերանորոգել ամէն մէկ անդամին արկածուած մեր իրաւունքները, թէև միշտ զգալի կորուստներէ վերջ, մինչև ներկայի ամփոփուած՝ այնու ամենայնիւ ոչ աննախանձելի վիճակնիս:

Մերինին նման փոքրիկ ժողովուրդի մը կեանքին մէջ յաճախողէպ և ըստ ինքեան հասկնալի պարագայ մըն է որ կարեւոր զէպքեր, զորոք և և զէմքեր — երբ մանաւանդ Մայր-Հայրենիքէն հեռաւոր երկիրներուն մէջ եղած են անոնք — ստէպ անյիշատակ մնացած կամ կողմնակի ծանօթութեամբ մը միայն յիշուած են ազգային պատմութեան մէջ, և շատ անգամ արտաքին պատմութիւնէն է որ բան մը գիտենք անոնց մասին: Վանքի մը կամ իր ժամանակին մէջ մեծ անուն չահած անձի մը գոյութեան կը տեղեկանանք յաճախ, գրչագրի մը յիշատակարանին պատահական մէկ ծանօթութենէն միայն, երբեմն անփութութեան և երբեմն սեպհական և մերձաւոր արժէքներու հանդէպ անմտադրութեան հետեանքով միայն, մինչ արտաքին պատմիչներ, յաճախ ճանապար-

հորդներ կամ գիտական նպատակներով զրոյ անձինք, յիշլի տեղեկութիւններ ունին անոնց մասին: Այսպէս, Պաղեստինագիր օտար մատենագրոց մօտ երբեմն թերեւս աւելի ծանօթութիւններ կը զբաւորին հին ատեններու համար Ս. Երկրի մեր սեպհականութեանց մասին, քան բուն հայ պատմիչներու մօտ:

Ազանունի Սրբազանի զործին յատկանշական առաւելութիւններէն մին ևս այն է որ բարեխիղճ երկայնմտութեամբ հաւաքած է, օգտուելով անշուշտ վերջերս հրատարակուած Պաղեստինագրական ստուարածաւալ և կարեւոր զործերէ, օտարաց տեղեկութիւններն այդ մասին. ինչպէս ինքն ալ կը յիշէ արդէն:

Ուրախալի է դարձեալ որ Սրբազանը չէ ամփոփուած, ինչպէս ակնարկեցինք վերև, մի միայն երուսաղէմի քաղաքին և շրջակայքին մէջ, և իր պրպտումներուն շրջանակն ընդարձակած է աւելի հեռուն, մինչև Յոպպէ, Ռեմէ, Պողեստինական Կեսարիա, Գալիլիոյ մէջ Նազարէթ և Թաբոր լեռ, Երիքով և Յորդանանու հովիտը, Գազա, Սալտ և Քերեկ, և այլն, ամէն կողմ մատնանիլ ընելով քրիստոնեայ հայութեան հետքեր, հայաբնակ և հայկական վանքեր և եկեղեցիներ, այժմ ամենամեծ մասամբ աւերակ կամ օտարներու ձեռքը:

Պէտք չէ անհաւատալի և նոյն իսկ զարմանալի նկատել պատմաբանական և հնախօսական այս յայտնութիւնները: Հայ ժողովուրդը իր ծաւալողական ոգին և ընդունակութիւնը ցոյց տուած է իր պատմական կեանքին մէջ, ոչ միայն առեփառկան և ճարտարագիտական տեսակէտով, որուն համար իրեն առջեւ ընդարձակ և բեղուն դաշտ է եղած փոքր Ասիան ամբողջ, այսինքն Մերձաւոր Արեւելքը, և երբեմն նոյն իսկ Մայրագոյնը, այլ նաեւ կրօնական և եկեղեցական տեսակէտով, իւրզանդացիներուն հետ կարծես զուգահեռաբար յառաջանալով Սիւրիոյ, Պաղեստինի և Եզրպտոսի մէջ, մինչև Սինայի լեռը, ուր ևս, ըստ Անաստաս վարդապետի տեղեկութեան՝ ունէինք վանքեր, այժմ անգոյ, նման եզրպտականներուն, որոնք երեսունէ աւելի են եղած ի հեռմէ, ըստ Արու-Սահլ արարողի հայ պատմիչին:

Աղանդներն Սրբազանի այս գործը, թէև հայ պաղեստինադրական ուսումնասիրութեանց նախաքայլ մը տակաւին, եւ այս պատճառաւ՝ բողոք մը կողմերով թերեւ տակաւին վերստուգումի եւ ընդարձակագոյն զարգացման ընդունակ, այնուամենայնիւ եկեղեցական բանասիրութեան տեսակետով յոյժ կարեւոր ձեռնարկ մըն է։ Նոր ատաղձներու շահեկան մթերք մը պիտի մատուցանէ անիկա Հայ-Երուսաղէմի տպագրայ պատմագիրին, որ պիտի պարտաւորուի Աստուածատուր եպիսկոպոսի եւ Սաւալանեանի գործերուն ձեռն բաւական տարբեր կերպով եւ պարունակութեամբ խմբագրել Հին Հայ-Երուսաղէմի երրորդ կամ նոր պատմագրութիւնը։

29 Հոկտ. 1931, Փանիրէ Թ. Ե. Գ.

ՊԱՏԱՆԻՒՆ ԳԻՒԳԱՐԱՆԷ. Ա. Ծաւր, ԹԻՒՐ 1—12. քղ. 1. Պ. Գալէմեարեան, ԿՐ. Սահակ-Մեարոյ Տպագրատ. 25, Charch Tewfik, Փանիրէ։

Վերջերս Գահիրէի «Սահակ-Մեարոյ» տպարանը Լեւոն Պ. Գալէմեարեանի թարգմանութեամբ շարաթական մէկ զրքոյկ հրատարակեց «Պատանիին Գրադարանը» խորագրով. երկվեցեակը 10 և Գ. արժուութեամբ։ Գրքոյկներէն ոմանք պատկերազարդ են. իսկ բոլորին ալ կափարիչները շրջանակուած են միևնոյն սիրուն խորհրդապատկերներով։

Մենք տարիքի բերմամբ պատանիներու շարքերէն վաղուց դուրս ինկած ըլլալով հանդերձ, կարգաւ առաջին թիւէն սկսեալ շատ հաճոյքով հետեւեցանք Պատանիին Գրադարանին պարբերաբար հասնող զրքոյկներուն։ Աղով կը կարծենք ըմբռնած ըլլալ նոյն այն հոգեկան վայելքը, որ գրասէր պատանիները կը մղէ ընթերցումի, թերեւ յաճախ անկախ՝ իմացական պաշարը ճոխացնելու գիտակից գիտաորութիւնէն։ Ներկայ Պատանիին Գրադարանը սակայն, մա՛նաւանդ պատկանեալ դասուն, կրնայ գոհացում տալ ե՛ւ մէկ ե՛ւ միւս տեսակէտով։

Ինցարանական ծանօթութեանց հետ, պատանիները իրենց լարեող երեւակայութեամբ «քննադո՞նք» ուն վրայ նստած պահ

մը շուտով պիտի փոխադրուին Նոր-Աշխարհէն դէպի Հինը, իրականէն երազայինը, հանդիսատես ըլլալու համար միջավայրին պէս օտար մարդոց կենցաղավարութեան, գաղափար մը կազմելու թէ՛ աշխարհիկ մահկանացուներու և թէ՛ մտացածին յուշկապարիկներու կարողութեանց եւ բարքերու մասին։ Իմանալու թէ «մարդ մը ո՞րչափ հողի պէտք ունի», թէ իսկապէս «մարդիկ ինչո՞վ կ'ապրին», թէ ի՞նչ է յաճախ աստեւորին մէջ երջանկութիւն ապահովելու համար «անհետա՞ծ կայծը», թէ ի՞նչ աստիճան չնչին (ո՛չ «ջնջին») ու անարժէք բաներ են որ ընդհանրապէս դուռ կը բանան ընտանեկան, խմբային կամ կուսակցական կոիւններու և կը դառնացնեն կեանքը, եւ թէ վերջապէս ի՞նչպէս կարելի է հակադդել անոնց կամ վանել ու անհացնել ինչ որ յոռի է եւ չար . . .

Այս շարքին հեղինակներէն Տոլստոյ մա՛նաւանդ, իր ա՛յնքան ճշմարտաման պատմածքներով, բոլորովին զերծ ի պաշտօնէ քարոզիչներու կամ բարոյախօսներու սանկ տեսակ մը վանողական երեւոյթէն, գրաւիչ կերպով մը կը ցուցնէ թէ «ի՛նչ ուղղեցէ երիտասարդ զճանապարհս իւր»։ Տրուած օրինակներուն տպաւորութիւնը անշուշտ մնայուն հետք մը կը թողու ընթերցող պատանիներու հոգիներուն վրայ, որ իրենց խոյանքներուն մէջ շատ աւելի ազատատենչ, սրբապաշտ, հերոսային, արդարասէր, նուիրաբերող ու խեղճական են, քան չափահաս մարդերն առհասարակ։

Աւելորդ կը համարինք այլեւս չհշտել թէ թարգմանչական ներկայ ձեռնարկը հետեւեցնէ զգալի պէտքի մը։ Բոլոր սըրտով կը փափաքինք որ իրենց ներքին արժէքին համապատասխան ծաւալ գտնեն թիւերը Պատանիին Գրադարանին, ուր առաւել ևս փոյթ պէտք է տանիլ լեզուի մաքրութեան, ուղղագրական սխալներու կամ տպագրական վրիպակներու, որոնցմէ զերծ չէ ձեռնարկը, գժրախտաբար(*)։

Զ. Վ.

(*) Ստացուած են արդէն թիւերը երկրորդ շարքի մը, որուն մեծապէս շահեկան նիւթերը յայտնի են մեր ծանուցումներէն։